

ZAMONAVIY IJTIMOYIY TARAQQIYOT SHAROITIDA MAXSUS EHTIYOJGA EGA BOLALAR TA'LIMI VA INKLYUZIV YONDASHUVLARNING USTUVORLIGI

Normamatova Maxsuda Nurmamatovna
Oriental universiteti Samarqand filiali professori

Annotasiya. Maqolada zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot sharoitida maxsus ehtiyojga ega bolalar ta'limini tashkil etishning nazariy asoslari, inklyuziv yondashuvning mohiyati va uning jamiyat rivojlanishidagi ahamiyati ilmiy tahlil qilinadi. O'zbekistonda kechayotgan modernizatsiya jarayonlari, ta'lim sohasidagi davlat siyosati va ijtimoiy himoya tizimining yangilanishi maxsus ta'limning yangi bosqichga ko'tarilishini taqozo qilayotgani asoslab beriladi. Maxsus va inklyuziv ta'limning tarixiy taraqqiyoti, MDH davlatlari tajribasi bilan qiyosiy tahlili, shuningdek, pedagogik-ijtimoiy yondashuvlar metodologik asosda yoritilgan. Inklyuziv ta'limning bolalar ijtimoiylashuvi, psixologik rivoji va jamiyatga integratsiyasidagi roli o'rganilib, pedagogik muhitni moslashtirishning zaruriyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: maxsus ta'lim, inklyuziv ta'lim, ijtimoiy ish, ijtimoiy himoya, modernizatsiya, pedagogik muhit, maxsus ehtiyojga ega bolalar, integratsiya, adaptatsiya, ijtimoiy siyosat, inklyuziya, reabilitatsiya, ijtimoiylashuv, MDH tajribasi.

Kirish. Hozirgi davrda globallashtirish, raqamlashtirish va modernizatsiya jarayonlarining jadallashuvi jamiyat hayotida murakkab, ko'p qirrali ijtimoiy o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Bu jarayonlar aholining ehtiyojlarini chuqurroq tushunish, ijtimoiy munosabatlarni izchil tartibga solish va davlat siyosatini aniq yo'nalishlarda takomillashtirish zaruratini tug'dirmoqda. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan modernizatsiya jarayonlari ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirishni, ta'lim sohasini xalqaro standartlarga moslashtirishni va maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratishni dolzarb vazifa sifatida kun tartibiga olib chiqmoqda.

Jamiyat hayotida sodir bo'layotgan tub o'zgarishlar insonlarning turmush tarzi, qadriyatlari, ehtiyojlari va ijtimoiy o'zaro munosabatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli ijtimoiy ish tizimi zamonaviy sharoitda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi, himoyaga muhtoj qatlamlarga ko'mak beruvchi, shaxs va oilalar farovonligini oshiruvchi kompleks tizim sifatida namoyon bo'lmoqda [1].

Mamlakatimizda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun hamda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, barkamol avlodni tarbiyalash, yoshlar uchun ijodiy va intellektual rivojlanish sharoitlarini yaratishning huquqiy asosi bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu islohotlar faqat umumiy ta'lim tizimi bilan chegaralanmay, balki maxsus ehtiyojga ega bolalarni qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyatga integratsiyalashuvini ta'minlash masalalarini ham o'z ichiga oladi [6, 7].

Asosiy qism. Maxsus ta'lim tizimining shakllanishi uzoq tarixiy ildizlarga ega bo'lib, insoniyatning dastlabki taraqqiyot bosqichlaridayoq zaif qatlamlarga yordam ko'rsatish an'analarining mavjud bo'lgani haqida tarixiy manbalar guvohlik beradi. Qadimgi jamoalarda ov jarayonida olingan o'ljaning bir qismini bemor yoki nogironlarga ajratish jamiyatda g'amxo'rlik, o'zaro yordam tamoyillarining shakllanganidan darak beradi. Shu tariqa, insonning insonga mehr va muruvvat ko'rsatishi tarixiy taraqqiyotning ajralmas qismi bo'lib kelgan [3].

XIX asr oxiriga kelib ijtimoiy yordam tizimi institutsional tus olib, davlat muassasalari va nodavlat tashkilotlar orqali maxsus ehtiyojga ega bolalar bilan ishlash amaliyoti rivojlana boshladi. Bu davrdan boshlab dunyoning turli davlatlarida maxsus maktablar, internatlar, reabilitatsiya markazlari va ijtimoiy xizmatlar tizimi shakllandi [2].

Sobiq ittifoq davrida qariyalar uylari, nogironlar uylari, bolalar uylari kabi muassasalar mavjud bo'lgan bo'lsa-da, ijtimoiy ish yoki ijtimoiy pedagogika mutaxassislarini tayyorlash yo'lga qo'yilmagan, ushbu muassasalarda turli soha vakillari maxsus tayyorgarliksiz faoliyat yuritgan [4]. Faoliyatning ilmiy-metodik asoslari yetarlicha rivojlanmagan sababli ta'lim va tarbiya jarayoni ko'proq tashkiliy yondashuvlarga tayangan.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, ijtimoiy himoya siyosatiga davlat darajasida asosiy ustuvorlik berildi. 1997–2006 yillar davomida “Inson manfaatlari yili”, “Oila yili”, “Ayollar yili”, “Mehr va muruvvat yili”, “Onalar va bolalar yili”, “Homiylilik va shifokorlar yili” kabi ijtimoiy yo'nalishdagi davlat dasturlari qabul qilinishi bu yo'nalishning strategik ahamiyatga ega ekanini tasdiqladi.

Inklyuziv ta'limning mohiyati shundaki, u maxsus ehtiyojga ega bolalarni ta'lim jarayonidan ajratmaydi, balki ta'lim muhitini ularga moslashtiradi. Shu yondashuv BMTning “Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya”si talablariga mos ravishda barcha bolalar uchun teng imkoniyat yaratishni ta'minlaydi. Bu konsepsiya bo'yicha muammo bolaning imkoniyatida emas, balki ta'lim tizimining moslashmaganligida deb qaraladi [8].

Bola nogiron bo'lib qolishiga ko'pincha jamiyat infratuzilmasi, moslashtirilmagan muhit, ta'lim jarayonidagi moslashuvchanlikning yetishmasligi sabab bo'lishi mumkin. Shu nuqtai nazardan qaralganda, inklyuziv ta'lim tizimining joriy etilishi – jamiyatning o'z mas'uliyatini anglashining natijasidir.

Metodologiya. Tadqiqot metodologiyasi sifatida tarixiy tahlil, qiyosiy o'rganish, tizimli yondashuv va tarkibiy tahlil ishlatildi. Tarixiy metod orqali ijtimoiy yordam va maxsus ta'limning bosqichma-bosqich taraqqiyoti tahlil qilindi. Qiyosiy metod yordamida O'zbekiston tajribasi Rossiya, Qozog'iston, Belarus kabi MDH mamlakatlarining inklyuziv ta'lim tizimlari bilan solishtirildi. Tizimli tahlil orqali ijtimoiy siyosat, ta'lim tizimi, ijtimoiy xizmatlar va inklyuziv ta'limning o'zaro bog'liqligi o'rganildi [1]. Prigogine tomonidan ilgari surilgan evolyusion tizimlar nazariyasi esa inklyuziv ta'limning murakkab moslashuvchan tizim sifatidagi haqiqiy mohiyatini anglashga metodologik asos yaratdi [5].

Tahlil. Bugungi inklyuziv ta'lim amaliyotida bolalarning ehtiyojlarini aniqlash, psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini yaratish, ta'lim jarayonini individual yondashuvga tayangan holda tashkil etish muhim omillardandir. Rossiyalik olim Y. V. Vasilkovaning fikricha, inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi pedagoglarning psixologik tayyorgarligi, tolerantlik darajasi va moslashuvchan metodik yondashuvlarga bog'liq [3].

N.M.Nazarova o'z asarlarida maxsus ehtiyojga ega bolalarning ijtimoiy adaptatsiyasida pedagogik muhitning moslashuvchanligi, ota-onalar bilan tizimli hamkorlik va jamiyatda inklyuziv qadriyatlarning shakllanishi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ta'kidlaydi [4].

O'zbekiston tajribasida esa so'nggi yillarda "Yagona milliy ijtimoiy himoya tizimi", "Ijtimoiy xizmatlar to'g'risida"gi Qonun, psixologik-pedagogik komissiyalar faoliyatining takomillashuvi, bog'cha va maktablarda inklyuziv guruhlar tashkil etilishi mazkur sohaning rivojlanishiga asos bo'lmoqda. Bundan tashqari, pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimining kengayishi inklyuziv ta'limning sifat omiliga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Inklyuziv sinflarda o'qigan maxsus ehtiyojli bolalar tengdoshlari bilan muloqot qilib, psixologik barqarorlikka erishadi, ijtimoiy kompetensiyalarni o'zlashtiradi, kundalik hayot ko'nikmalarini shakllantiradi. Tengdoshlari esa mehr-shafqat, bag'rikenglik, o'zaro hurmat kabi ijtimoiy-axloqiy sifatlarni rivojlantiradi. Shuning uchun inklyuziv ta'lim ikki tomonlama ijtimoiy samaraga ega jarayon sifatida e'tirof etiladi.

Natija. Yuqoridagi ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim nafaqat maxsus ehtiyojga ega bolalarning ta'limga bo'lgan huquqini ta'minlaydi, balki ularning jamiyat hayotiga integratsiyalashuvini jadallashtiradi. Ta'lim muhitining moslashuvi bolalarning shaxsiy qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish, ularning mustaqillik darajasini oshirish, kelajakda mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lish imkoniyatlarini yaratadi.

Inklyuziv tizimning joriy etilishi o'z navbatida jamiyatdagi ijtimoiy adolat, tenglik, hamjihatlik tamoyillarini mustahkamlaydi. Bu jarayon davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari bilan uyg'un rivojlanayotganini ko'rsatadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot bosqichida maxsus ehtiyojga ega bolalarni qo'llab-quvvatlash, ularning ta'limi va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlash dolzarb ilmiy, ijtimoiy va pedagogik vazifa bo'lib qolmoqda. Maxsus ta'lim muassasalari muhim bo'lsa-da, inklyuziv yondashuvning keng joriy qilinishi bolalarning ijtimoiylashuvini kuchaytiradi, jamiyatda ijobiy ijtimoiy munosabatlarni shakllantiradi. Bu jarayonning muvaffaqiyati davlat siyosati, pedagogik tizim, ijtimoiy xizmatlar hamkorligiga, shuningdek, jamiyatning inklyuziv qadriyatlarni qabul qilish darajasiga bog'liqdir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Холостова Е. И. Социальная работа: теория и практика. – Москва: Академический Проект, 2019. – 368 с.

2. Сорвина А. С. Основы специальной педагогики. – Санкт-Петербург: Питер, 2018. – 412 с.
3. Василькова Ю. В. Инклюзивное образование: психолого-педагогические основы. – Москва: Юрайт, 2020. – 288 с.
4. Назарова Н. М. Специальная педагогика. – Москва: Владос, 2017. – 336 с.
5. Prigogine I. From Being to Becoming. – San Francisco: W. H. Freeman, 1980. – 272 p.
6. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to‘g‘risida”gi Qarori. 1997.
8. United Nations. Convention on the Rights of the Child. 1989.